

АРХЕТИПНІ УЯВЛЕННЯ У ВТОРИННІЙ НОМІНАЦІЇ СОМАТИЗМІВ (на матеріалі українського та німецького сленгу)

Тетяна РУСАНОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються сленгові вторинні номінації соматизмів української та німецької мов, досліджуються архетипи колективного невідомого у їхньому прояві на мовному рівні, зокрема як на чинників вибору номінації реалій. У ході аналізу виділяються основні архетипні риси українських та німецьких сленгових вторинних номінацій соматизмів: антропоморфність, біоморфізм, а також характеризується новий технократичний архетип сприйняття та відповідна йому модель вторинної номінації.

Ключові слова: *вторинна номінація, семантична трансформація, соматизми, сленг, архетипи колективного невідомого, антропоморфність, біоморфізм, технократичність сприйняття.*

The article observes the slang secondary nominations of somatisms in the Ukrainian and German languages and investigates the archetypes of the collective nonconscious within their linguistic level realization as the factor of the realia nomination choice. In the process of the analysis the main archetypal signs of the slang secondary nominations of the somatisms in Ukrainian and German are identified: antropomorphity and biomorphism; the new technocratic perception archetype and the corresponding secondary nomination model are also characterized.

Key words: *secondary nomination, semantic transformation, somatisms, slang, archetypes of the collective nonconscious, antropomorphity, biomorphism, perception technocraticity.*

У психології та філософії процес сприйняття людиною дійсності характеризується як метафоричний, тобто метафора розглядається як принцип людського мислення. На основі такого тлумачення метафори та його практичного застосування побудовано психоаналіз З. Фрейда, аналітичну психологію К.-Г. Юнга та їх послідовників. З. Фрейд, зокрема, пов'язував метафору зі сферою несвідомого і порівнював його з таким видом душевної діяльності як дотепність. На його думку, як метафора, так і дотепність “працюють” на поєднанні непокєднуваного, парадоксальності, спрямовані на пошук сенсу у безглузді, контрастність, грайливість. Процес творення дотепу Фрейд порівнював з процесом сновидіння: “Передсвідома думка на один момент піддається несвідомій обробці і результат цієї обробки згодом сприймається свідомістю” [7: 139].

У К.-Г. Юнг, подібно до З. Фрейда, підсвідомість також визначається основою розуміння реальності. Однак К.-Г. Юнг вказує крім того на існування колективного несвідомого – вродженого способу дій, який здавна відомий як інстинкт чи потяг. Такий спосіб психічного осягнення об'єкта Юнг називає архетипом [8: 418]. Архетип є певним “осадам в пам'яті”, що утворюється шляхом ущільнення численних схожих між собою процесів і функціонує на тому рівні, де ще не існує свідомих понять. Архетип однаково властивий цілим народам чи епохам, тобто він завжди є колективним. “Архетипи – це досвіди органічного буття взагалі, накопичені мільйонними повторами і згущенні в типи. Тому в цих архетипах представлені всі досвіди, які здавна зустрічались на нашій планеті. І чим частішими та інтенсивнішими вони були, тим яскравіше виступають в архетипах” [8: 473]. Архетипні уявлення існують на ноосферичному рівні, є частиною єдиного для всього людства інформаційного поля [4: 40]. Архетипні образи сягають своїм корінням у міфологію і є спільними для всіх рас і часів. У свідомості ж архетипи представлені як сукупність нахилів, уподобань, особливе розумінням речей. “Сліди діяльності” архетипів колективного несвідомого можна легко відшукати і на рівні мови.

Дослідженням архетипів колективного несвідомого та їх ролі у формуванні певного дискурсу, чи то у творчості окремих митців слова займається літературознавство. Для мовознавчої науки архетипи колективного несвідомого являють інтерес як один з чинників вибору номінації реалій, тим більше, коли йдеться про вторинну номінацію (див. праці І.О. Голубовської, Т.П. Вільчинської, М.В. Жуйкової, В.І. Кононенко та ін.) Тобто на мовному рівні архетипи виявляються у способах номінації реалій, у особливостях розуміння та тлумачення предметів і явищ оточуючого та внутрішнього світів. Наше дослідження спрямоване саме на виявлення архетипів колективного несвідомого у способах вторинного номінування соматизмів в

українському та німецькому сленгу. Предметом даної розвідки є результати впливу архетипів колективного несвідомого на спосіб вторинної номінації (далі ВН) соматизмів у сленгу, що проявляються на рівні вибору мотиваційної сфери та визначення напрямку семантичної трансформації лексичних одиниць.

Архетипними рисами вторинної номінації є персоніфікація, антропоцентризм, біо- та зоометризм, синестезія та інші. Головним принципом, що лежить в основі сприйняття і відтворення світу людською свідомістю, є антропометричний принцип, який можна звести до крилатого вислову: “людина – міра всіх речей”. Людське тіло та його частини несвідомо є призмою, через яку відбувається сприйняття навколишнього світу, тому тіло людини зазнало символізації ще у первісній людській свідомості.

Власне тіло сприймається людиною як дещо цілісне, певний мікрокосм, яке має свої частини, що здатні існувати окремо та водночас тіло усвідомлюється як частина більш загальної системи, макрокосму. Така системність сягає корінням у міфологічну картину світу, у якій людське тіло ототожнюється зі Всесвітом. Частинам людського тіла (мікрокосму) є відповідники у макрокосмі, так наприклад, плоть – земля, кров – вода, очі – світила, голова – небо. Частини тіла людини, подібно до природних стихій, утворюють єдину систему і при цьому можуть існувати окремо. Частинам тіла приписувались особливі властивості, які розрослись у мережу анатомічної символіки. Анатомічні об’єкти використовувались у ритуалах та замовляннях [5: 243]. Архетипні уявлення про людське тіло збереглися й сьогодні на рівні наївної (побутової) свідомості і тим самим визначають ВН частин тіла людини у сленговій лексиці.

Антропоморфний архетип проявляється у мовному мисленні українського та німецького етносів і на рівні СВН соматизмів. Наприклад: голова ← *babega*, ніс ← *bulboïd*, живіт ← *авторупет*, ноги ← *каліку*; *die Nase* ← *der Gewürzprüfer*, *der Schnurrbart* ← *der Nasennachbar*, *die Busen* ← *die Dickmanns*, *die Zwillinge* та ін. Частини тіла людини у сленгу персоніфікуються, їм, подібно до предметів та явищ навколишнього світу, привласнюються ознаки людини. Хоча соматизми і є частиною людського організму, однак у ВН вони ототожнюються з людиною в цілому і постають вже не як частина системи, а як окрема самостійна система.

Ще однією рисою архаїчного світосприйняття є біоморфізм, тобто уподібнення людини світу тварин та рослин. Так, приміром, у міфопоетичних системах різних народів існує ототожнення людини і дерева, що певно пов’язане з їх вертикальною структурою. Таке ототожнення існує і на рівні сленгу: *кірч* (рука), *die Ast* (*die Hand*). Стадії розвитку природи ототожнюються з періодами людського життя. В архаїчній свідомості з рослинністю пов’язане волосся людини. За українською легендою, трава походить із волосся дівчини, яка загинула через свою необережну поведінку [2: 125]. Уподібнення волосся людини до рослинності стало основою деяких сленгових ВН: *кущ*, *копиця*, *die Bumspalme*, *der Busch*, *die Assipalme*, *das Brustjungle*, *das Achselhaardickicht* та ін.

Здебільшого уподібнення частин тіла людини рослинному світові здійснюється на основі схожості за зовнішніми ознаками (формою, кольором). Так, ще у міфологічній свідомості існувало уявлення про небо, що має круглу форму, як голова [3:14]. Форма цього соматизму стала мотиватором для ряду сленгових ВН: *баштан*, *глобус*, *кабак*, *дinya*, *гарбуз*, *кавун*, *кокос*, *die Melone*, *der Kürbis*, *die Tomate*, *die Rübe*, *der Wirsing* та ін.

Архетипні уявлення формуються і розвиваються у процесі всієї життєдіяльності людства. Нові умови життя, збагачення людського досвіду та невпинний розвиток людської свідомості спричиняють зародження нових архетипів. Так, глобальна технізація людського соціуму призводить до виникнення нового стереотипу сприйняття та відповідного йому архетипу семантичної трансформації, що ґрунтується на уподібненні людини, тварин, соціальних явищ та ін. технічним пристроям та механізмам. Такий стереотип сприйняття, при якому оточуючий світ та саму себе людина сприймає як певний механізм, а свої дії та якості як функції і властивості техніки називають технократичним архетипом сприйняття [6: 311]. Техніка для людини стала невід’ємною частиною буття, настільки змінила її свідомість та уявлення про світ, що у ході технізації людського життя виник навіть відповідний архетип сприйняття.

Вибір концептуального простору, який стає мотиватором ВН, безперечно не є випадковим, а відображає віддзеркалює мовний смак (термін В.Г. Костомарова) та мовленнєві уподобання носіїв мови. На синхронічному зрізі українського та німецького сленгу найпродуктивнішою

мотиваційною сферою для ВН частин тіла людини є сфера артефактів, тобто уподібнення неживих предметів, що виникли в результаті діяльності людини, її частинам тіла. Серед таких артефактів поряд зі знаряддями праці, меблями, предметами домашнього вжитку, продуктами харчування перебувають і технічні прилади та механізми.

У свідомості людини архетипні уявлення переплітаються і саме їх взаємодія визначає напрям метафоризації. Наприклад, голова в народних уявленнях українців та німців є домінуючою частиною тіла людини, оскільки містить мозок, що управляє всім тілом, є місцем скупчення життєвих сил та використовується часто як синонім до розумових здібностей, розуму. Технізація людського життя, створення “розумних” машин зумовлюють виникнення сленгових ВН на позначення голови людини *комп'ютер, das Floppy*. Крім того в соматичному коді існує архетипна опозиція *верх-низ*, де голова протиставляється ногам, подібно до крони дерева та його коріння, і відіграє роль просторового орієнтира *верх* [1: 108]. Таке уявлення визначає наступні сленгові ВН цієї частини тіла: *дах, стріха, купол, башня, das Dach*. В українських та німецьких народних уявленнях голова асоціюється також з приміщенням чи артефактом, ознакою яких є здатність вміщувати щось: *жбан, казан, кабіна, каструля, макітра, ступа, клуня, чан, каністра, der Würfel, das Denksalon* та ін.

Обличчя людини теж має ВН у сленгу обох мов. Його здатність показувати емоції, виражати почуття, настрій і под. лягла в основу значної кількості українських та меншою мірою німецьких сленгових ВН: *вивіска, інтерфейс, табло, афіша, віза, картка, паспорт, das Zifferblatt, der Feuermelder* та ін.

Слово “очі” пов'язане з народним уявленням про них як дірки в тілі людини [53: 23]. Крім того їм приписувалась здатність не лише сприймати світло, а й випромінювати його (пор. очі сяють, ясні очі, *glänzende Augen*), внаслідок чого вони уподібнювались до місяця, зірок [1: 347]. Такі уявлення актуалізуються у сленгових ВН: *фари, шари, банки, балухи, die Korken, die Küsen*. *Die Augenlider* (повіки очей) етимологічно походять від значення „Verschluß“ („закриття“) [9: 73], яке актуалізується у сленгових ВН німецької мови: *die Sehdeckel, der Sehlappen*.

Рот є отвором у тілі людини і розглядається у народних уявленнях українців та німців як один із входів в тіло, уявляється як межа внутрішнього та зовнішнього світів та пов'язується з прийомом їжі, а також з мовленням [3: 27; 1: 11]. Саме уявлення про рот як отвір та частину травного тракту стали мотивацією СВН: *м'ясорубка, шлюз, дуло, die Fressleiste, die Schlunte, die Luke, die Schacht, die Fresshöhle*, а значення роту як частини мовленнєвого апарату виявилось не актуальним для сленгу обох мов.

Функція вуха як органу сприйняття звуків лягла в основу його ВН у сленгу, де воно також пов'язується з уважністю: *локатори, антени, радару, die Horchbretter, die Chips, die Horchklappen*.

Сленгові ВН носа мотивуються його функціями дихання та сприйняття запахів, а також виступаючим положенням на обличчі: *румпель, бушприт, флюгер, штуцер, рубильник, пилосос, der Gesichtserker, der Riechkolben, der Gesichtserker*.

Архаїчне значення руки – знаряддя збирання, загрибання, тобто знаряддя праці, яке протиставляється голові як органу мислення [3: 33]. Однак це значення актуалізоване лише в кількох ВН українського сленгу: *лопата, граблі*. Німецький сленг взагалі не містить ВН з таким значенням.

Таким чином, дослідження сленгових ВН, спрямоване на виявлення впливу архетипів колективного несвідомого на їх формування, дає змогу розкрити первісні міфологічні уявлення у нашому випадку про частини людського тіла, адже їх символічність та ритуальність зафіксовані у народній сміховій культурі, що проявляється у дотехах, влучних слівцях, жартах, анекдотах і под. Антропо- та біоморфізм людського сприйняття, що зародились ще у міфологічній свідомості і сьогодні визначають напрям семантичної трансформації слова у сленгу. Разом з тим внаслідок все зростаючої технізації людського життя виник новий архетип сприйняття та відповідний тип метафоризації – технократичний.

Перспективи дослідження метафоричних трансформацій у сленгу, зокрема на позначення частин тіла людини, визначаються їх можливістю реконструювати сленгову картину світу етносів, яка несе на собі відбитки народного соматичного коду та базується на народній сміховій культурі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Войтович В.М. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
2. Кононенко В.І. Символи української мови: [монографія] / Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
3. Мазалова Н.Е. "Состав человеческий": Человек в традиционных соматических представлениях русских / Н.Е. Мазалова. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2001. – 192 с.
4. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология: [монографія] / В.М. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
5. Москаленко М.Н. Українські замовляння / М.Н. Москаленко, М.О. Новикова, І.М. Римарук. – К.: Дніпро, 1993. – 305 с.
6. Тропина Н.П. Семантическая деривация в современном русском языке: дис. на соискание науч. степ. доктора филолог. наук: спец. 10.02.02 – "Русский язык" / Н.П. Тропина. – К., 2003. – 401 с. — Библиогр.: с. 359-401.
7. Фрейд З. Остроумие / З. Фрейд. – Донецк: Сталкер, 1999. – 352 с.
8. Юнг К.Г. Психологические типы / К.Г. Юнг. – СПб.: Азбука, 2001. – 732 с.
9. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache: [електронний ресурс] / Friedrich Kluge, Elmar Seebold / Bearb. v. Elmar Seebold – 24. durchges., erweiterte Auflage. – 2002. – 1023 S. – Режим доступу: www.books.google.com.ua/books.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Русановська – доцент кафедри іноземних мов Кіровоградського національного технічного університету.

Наукові інтереси: проблеми когнітивного аналізу вторинних номінацій.